

book with the most relevant ones. Similarly, she deals actively with possible critiques of her claims. We can speculate further about specific details – for example, why the role of rituals is diminished (Luhmann seems to take rituals as serving merely for the embodiment of faith narratives). Unfortunately, the text is not explicit enough for the reader to decide whether Luhmann is simply focused more on narratives and faith or whether she understands ritual as subjected to faith ideas. A more profound discussion on the nature of the psychological and neurological processes behind religious experience and cultural learning would also have been welcome. These processes are crucial for personal religious experiences and cannot be reduced to one psychological disposition (i.e., absorption) and its training. However, taken as a whole, Luhmann's book is a carefully elaborated anthropological observation of the most peculiar yet ordinary human experience – the experience with invisible others. Her sensitive approach offers valuable insights into the research of religion in an interdisciplinary context. Given the book's easily accessible language, Luhmann's work may at least serve as a perfect invitation for the broader field of humanities to become better acquainted with CESR research.

JANA NENADALOVÁ

Religio: Revue pro religionistiku

29/1, 2021, 93-96.

<https://doi.org/10.5817/Rel2021-1-6>

This work can be used in accordance with the Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International license terms and conditions (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Petr Sláma, Exodus I, 1-15: Jak jsem zatočil s Egyptem: Český ekumenický komentář ke Starému zákonu 2/1,

**Praha: Centrum biblických
studií AV ČR a UK v Praze 2020,
416 s.**

ISBN 978-80-7545-054-8.

Kniha *Exodus* je patrně nejsložitější knihou Pentateuchu, zejména pro rozmanitost materiálů, ze kterých je komponována. Ve své první části přitom vypráví o základní události židovské Bible, kterou je vyvedení Izraelců z egyptského otroctví, a uvádí také způsob pravidelné každoroční oslavy této události během jarních svátků. Toto vyvedení je zde zároveň vylíčeno jako Hospodinovo sebe-zjevení, jako představení Hospodinova jména, proto patří tyto biblické látky mezi nejreflektovanější a nejkomentovanější, a to jak v židovské, tak křesťanské tradici. Tyto skutečnosti předznamenávají, že autor komentáře středního rozsahu bude patrně zápasit o to, co všechno do svého komentáře ještě zahrnout a co už naopak ponechat bokem.

Petru Slámovi, který je učitelem Starého zákona na Evangelické teologické fakultě Univerzity Karlovy, se výběr toho nejrelevantnějšího povedl zdařilým způsobem. Jeho komentář vychází v ediční řadě Český ekumenický komentář ke Starému zákonu, která navazuje na kolektivní dílo Českého ekumenického překladu. Ten vycházel od roku 1968 s průběžným komentářem a dosáhl počtu šestnácti svazků, z nichž druhý, vydaný v roce 1975, byl věnován knihám *Exodus* a *Levitikus*. Od té doby, pokud je autorovi recenze známo, v češtině souvislý komentář ke knize *Exodus* nevyšel. Seznam současnějších cizojazyčných komentářů, které Petr Sláma ve svém díle konzultuje, je součástí závěrečného seznamu literatury. Způsob, jakým z této široké nabídky informací k biblickému textu vybral, obohatil

o vlastní postřehy a předestřel českému čtenáři to podstatné, činí z jeho komentáře užitečnou a čtenářsky přístupnou pomůcku.

Například složité otázky textové kompozice a redakčního procesu zpřehlednil základním rozlišením látek kněžského a neknižského autora (popř. deuteronomistického redaktora), které je dostatečné pro vysvětlení rozličných textových nesrovnalostí. Další alternativy literárně-kritického rozčlenění zmiňuje Sláma v literárním a historickém úvodu, který zaujímá něco přes třicet stran v první části komentáře, nazvané „Úvedení“.

Po tomto nezbytném úvodu následuje vlastní komentář k jednotlivým oddílům biblického textu, rozdělený do šesti větších celků podle logiky vyprávění. Tento průběžný komentář je obohacen mnohými exkurzy z oblasti biblicko-teologické, z náboženských dějin starověkého Blízkého východu i z pohledu přírodních věd. Tyto exkurzy zároveň fungují jako samostatná pojednání k vybraným motivům biblického vyprávění.

Komentář je rozčleněn do několika standardních kroků u každého z probíraných celků: uvedení kontextu a struktury, stručná informace o literárním charakteru, autorův vlastní překlad, textové a překladové poznámky, výklad, který postupuje po jednotlivých verších nebo po skupinách veršů a zaujímá největší část komentáře, a nakonec význam probíraného oddílu. Tato přehledná struktura spolu s informací v záhlaví stránky a poznámkami o obsahu na okrajích textu umožňuje dobrou orientaci v celé knize. Čtenář tak velmi rychle najde hledaný typ informací k oddílu, který ho právě zajímá.

Na autorově překladu se odráží jeho rozhodnutí zdůraznit, že nositelem významu je věta. Proto je jeho překlad volnější ve vztahu k jednotlivým výrazům původního jazyka, ovšem o to víc výstižný v zachycení intence celkové výpovědi. Překlad se vyznačuje svěžím, vtípným jazykem, což je patrné již z podnázvu celé knihy „Jak jsem zatočil s Egyptem“. Tato slova jsou citátem autorova překladu *Ex* 10,2a. Úvedený hebrejský výraz pro „zatočení“ by šlo, při snaze zohlednit reflexivitu použitého kmene

(*hitpael*), přeložit například jako „Jak jsem si pohráł s Egyptem“ (srov. *Nu* 22,29).

Vtipnost autorova překladu lze dobře ilustrovat také na *Ex* 1,19b. Nejdříve uvedu několik jiných překladů pro srovnání. ČEP (*Písmo svaté Starého a Nového zákona*, Praha: Ekumenická rada církví v ČSSR 1989): „Hebrejky ... jsou plně života.“ Podobným způsobem překládá například Tiño (Jozef Tiño, *Exodus*, Trnava: Dobrá kniha 2013); TUR-SINAI (Harry Torczyner, *Die heilige Schrift*, Jerusalem: The Jewish Publishing House LTD [b.r.]); „*lebensvoll*“; KJV (*Holy Bible*, Oxford: Oxford University Press 2000): „*lively*“; Isidor Hirsch (*Pět knih Mojžíšových*, New York – Praha: Appeal of Conscience Foundation 1985): „Ženy hebrejské ... jsou silné“; ovšem Sidon (*Pět knih Mojžíšových: S českým překladem rabína Efraima Sidona*, Praha: Sefer 2012): „Hebrejky ... je to zvěř“. Autor komentáře: „Hebrejky ... Jsou to dračice!“ Slovo „dračice“ sice nevytváří tak přímou spojnici s živočišnou vitalitou, jako je tomu u hebrejského adjektiva *chajeh*, které je zde použito, ale zato výborně vystihuje žánr, o který se zde jedná, totiž „motivační závažný příběh“.

Také výklad vyniká úsporným, výstižným, až pregnantním jazykem, který po obsahové stránce dobře vyvažuje oblasti, z nichž jsou uváděny vykladačské informace. Některé komentáře jiných autorů se příliš zaměřují na vysvětlování vzniku výsledné podoby biblického textu postupným literárním růstem (analyzování pramenů a redakčních procesů) na úkor přiblížení teologického, popřípadě etického významu výsledné podoby textu. V tomto ohledu je komentář Petra Slámy vyvážený, autor se snaží dát přiměřený prostor obojímu, což je například dobře vidět, když pojednává souvislost tautologického spojení „jsem, který jsem“ (*Ex* 3,14) s Božím jménem. V této souvislosti najdeme tuto poznatelní výpověď: „Pokud jde o Boží identitu, je ukázkou skutečné teologické a literární kreativity, jak je nejprve náznak slovní hříčky evokující Boží blízkost (*Budu přece s tebou*, 12a; *Posílá mě za vámi Budu*, 14b) rozšířen o odkaz k dějinným svědkům víry (*Bůh vašich otců, Bůh Abrahamův, Bůh Izákův*

a *Bůh Jákobův*, 15a), a nakonec korunován koanem (*Budu, který budu*, 14a), který v sobě snoubí katafatickou výpověď o Bohu jako zdroji bytí s apofatickým varováním, že na kobytku se člověk tomuto Bohu nikdy nedostane“ (s. 118). V jedné hutné větě je tak shrnut jak náčrt redakčního procesu, tak teologický význam nanejdávší exponovaného vyprávění o tom, co znamená Boží jméno.

Souhrnem lze říct, že všechno, co je v komentáři uvedeno, má své dobré opodstatnění a místo, občas v něm najdeme i mapku či ilustraci. Naopak některé intertextové souvislosti, které v komentáři uvedeny nejsou, by stály aspoň za drobnou zmínku. Například návaznost knihy *Exodus* na knihu *Genesis*, která je dána specifickými hebrejskými slovy nebo obraty. V *Gn* 50,24.25 říká Josef svým bratrům: „Já umírám, ale Bůh vás jistě navštíví (*pakod jipkod*) a vyvede vás odtud do země, kterou přisežně slíbil Abrahamovi, Izákovi a Jákobovi.“ Toto ujištění je ještě zopakováno v následující Josefově přísaze: „Bůh vás jistě navštíví (*pakod jipkod*) a pak odtud vynesete mé kosti.“ Po třetí a naposledy se s obratem *pakod jipkod* setkáme v *Ex* 13,19b, který je citací *Gn* 50,24.25. Ovšem podobná *figura etymologica* od stejného hebrejského kořene (*p-k-d*) je také v *Ex* 3,16b, kdy Bůh říká Mojžíšovi: „Rozhodl jsem se vás navštívit (*pakod pakadti*), vím, jak s vámi v Egyptě nakládají.“ Josefovo „prorocství“ o tom, že Bůh Izraelce jistě navštíví, tedy prověří si jejich situaci, se tak povoláním Mojžíše začíná naplňovat. Tento motiv „jistého Božího navštívení“ tvoří jeden z důležitých mostů mezi knihou *Genesis* a *Exodus*.

Komentář je zakončen obsáhlým seznamem literatury a rejstříkem odkazů do látek biblických, ale i do svitků od Mrtvého moře, rabínské literatury a raně židovských textů, klasických antických textů, raně křesťanské literatury a dalších starověkých textů, což svědčí o šíři záběru, ve kterém autor komentovaný text sledoval.

Čtenář v tomto komentáři dostává fundovanou pomůcku pro porozumění biblickému textu, která nevyčerpává jeho bohatství, inspirativním způsobem však zve k jeho odhalování a přibližuje současný stav

bádání. Nezbyvá než si přát, aby se v dohledné době objevil stejně zdařilý komentář i k dalším částem knihy *Exodus*.

LUKÁŠ KLÍMA

Religio: Revue pro religionistiku

29/1, 2021, 96-98.

<https://doi.org/10.5817/Rel2021-1-7>

This work can be used in accordance with the Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International license terms and conditions (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Aaron Tugendhaft, The Idols of ISIS: From Assyria to the Internet,

Chicago – London:
The University of Chicago Press
2020, 116 + x s.

ISBN 978-0-226-62353-5.

Impulsem pro nedávnou publikaci Aarona Tugendhafta bylo zveřejnění videí, ve kterých bojovníci Islámského státu ničí sochy starověkých božstev v Mosulském muzeu. Prvotní impulzivní reakce autora, plná vzteku a hrůzy, vyústila ve studii, či spíše rozsáhlou esej, o ikonoklastických tendencích a roli obrazů v lidské společnosti. Ve třech kapitolách „Idols“, „Museums“ a „Videos“ nahlíží Tugendhaft na problematiku ikonoklasmu a obrazů z mnoha různých úhlů. Postupuje především prostřednictvím hledání paralel mezi příklady z různých kultur a období, které čtenáře nutí k zamyšlení nad vlastní pozicí. Téma ikonoklasmu je sice pojato kriticky, avšak z překvapivě chápající perspektivy. Do publikace se navíc (přiznaně) promítá jak autorovo rodinné zázemí (pochází z rodiny iráckých Židů), tak jeho akademická dráha zaměřená zejména na náboženství, umění a politiku starověkého Předního východu. Autor aktuálně působí na Bard College Berlin.